Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali
Aoka guvohnoma № 323759 ISSN: 3060-4818

KICHIK BIZNES SUBYEKTLARI FAOLIYATI SAMARADORLIGINI STATISTIK BAHOLASH: NAMANGAN VILOYATI MISOLIDA

Xoliqov Oybek Toxirjanovich
https://doi.org/10.5281/zenodo.21871003

Annotatsiya. Mazkur maqolada Namangan viloyatida kichik biznes subyektlari faoliyati samaradorligini statistik baholashning nazariy va metodik jihatlari tadqiq etilgan. Tadqiqotning asosiy maqsadi kichik biznes faoliyatini faqat korxonalar soni yoki ishlab chiqarish hajmining o‘sishi orqali emas, balki resurslardan foydalanish, iqtisodiy natijadorlik, hududiy zichlik, tarmoq tarkibi, moliyaviy barqarorlik va bozor faolligini aks ettiruvchi ko‘rsatkichlar tizimi asosida kompleks baholash metodikasini taklif etishdan iborat. Tadqiqotda 2020–2024-yillarda Namangan viloyatida kichik tadbirkorlikning rivojlanish holati rasmiy statistika ma’lumotlari asosida ko‘rib chiqilgan. Dinamik qatorlar, mutlaq va nisbiy ko‘rsatkichlar, tarkibiy tahlil, taqqoslash, indeks va koeffitsiyent usullaridan foydalanilgan. Natijalar 2020–2022-yillarda faoliyat yuritayotgan kichik korxona va mikrofirmalar sonining sezilarli ko‘payganini, 2023–2024-yillarda esa mazkur ko‘rsatkichning pasayganini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, kichik tadbirkorlikning yalpi hududiy mahsulotdagi ulushi yuqori darajada saqlanib qolgan. Tadqiqot yakunida kichik biznes samaradorligini baholash uchun iqtisodiy, moliyaviy, mehnat, investitsion va hududiy ko‘rsatkichlarni integratsiyalashgan holda qo‘llash taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: kichik biznes, tadbirkorlik, statistik baholash, samaradorlik, rentabellik, mehnat unumdorligi, yalpi hududiy mahsulot, Namangan viloyati, dinamika, integral indeks.

Аннотация. В статье исследованы теоретические и методические аспекты статистической оценки эффективности деятельности субъектов малого бизнеса на примере Наманганской области. Основной целью исследования является разработка комплексного методического подхода к оценке деятельности малого бизнеса не только на основе количества предприятий или объема произведенной продукции, но и с учетом показателей эффективности использования ресурсов, экономической результативности, территориальной плотности, отраслевой структуры, финансовой устойчивости и рыночной активности. На основе официальных статистических данных проведен анализ развития малого предпринимательства в Наманганской области за 2020–2024 годы. В исследовании применены методы анализа динамических рядов, абсолютных и относительных величин, структурного и сравнительного анализа, индексный и коэффициентный методы. Результаты показывают заметный рост числа действующих малых предприятий и микрофирм в 2020–2022 годах и снижение данного показателя в 2023–2024 годах. При этом доля малого предпринимательства в валовом региональном продукте сохранялась на высоком уровне. В результате исследования предложена система комплексной оценки эффективности малого бизнеса, объединяющая экономические, финансовые, трудовые, инвестиционные и территориальные показатели.

Ключевые слова: малый бизнес, предпринимательство, статистическая оценка, эффективность, рентабельность, производительность труда, валовой региональный продукт, Наманганская область, динамика, интегральный индекс.

Abstract. This article examines the theoretical and methodological aspects of statistically assessing the efficiency of small business entities using Namangan Region as a case study. The main objective is to develop a comprehensive approach to assessing small business performance not only through the number of enterprises or production volumes, but also through a system of indicators reflecting resource efficiency, economic performance, territorial business density, sectoral structure, financial sustainability and market activity. The development of small entrepreneurship in Namangan Region during 2020–2024 is analysed using official statistical data. The study applies time-series analysis, absolute and relative indicators, structural and comparative analysis, index methods and coefficient analysis. The results indicate a substantial increase in the number of operating small enterprises and microfirms during 2020–2022, followed by a decline in 2023–2024. At the same time, the contribution of small entrepreneurship to gross regional product remained significant. Based on the findings, the study proposes an integrated framework combining economic, financial, labour, investment and territorial indicators for a more comprehensive statistical assessment of small business efficiency.

Keywords: small business, entrepreneurship, statistical assessment, efficiency, profitability, labour productivity, gross regional product, Namangan Region, dynamics, composite index.

1. KIRISH

Bozor iqtisodiyoti sharoitida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik iqtisodiy faollikni oshirish, aholi bandligini ta’minlash, daromad manbalarini diversifikatsiya qilish, ichki bozorni tovar va xizmatlar bilan to‘ldirish hamda hududlarning iqtisodiy rivojlanishidagi nomutanosibliklarni qisqartirishda muhim o‘rin egallaydi. Kichik biznesning yirik korxonalarga nisbatan asosiy ustunliklaridan biri uning bozor talabidagi o‘zgarishlarga tez moslasha olishi, yangi biznes g‘oyalarini nisbatan kam kapital bilan sinab ko‘rishi va mahalliy resurslardan samarali foydalanish imkoniyatining yuqoriligidir. Xalqaro amaliyotda ham kichik va o‘rta biznesning faoliyati unumdorlik, innovatsiyalar, raqamlashtirish, moliyalashtirish imkoniyatlari va bozor sharoitlariga moslashuvchanlik nuqtayi nazaridan baholanadi. OECD kichik va o‘rta biznesni iqtisodiyotning tarkibiy transformatsiyasi, raqamli va yashil o‘zgarishlarda faol ishtirok etuvchi muhim iqtisodiy qatlam sifatida ko‘radi (OECD, 2023).

O‘zbekistonda ham kichik biznesni rivojlantirish iqtisodiy siyosatning ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Xususan, 2023-yilda kichik biznesni moliyaviy va institutsional qo‘llab-quvvatlash, tadbirkorlarni biznes ko‘nikmalariga o‘qitish, loyihalarni moliyalashtirish va konsultativ yordam ko‘rsatishga asoslangan “Kichik biznesni uzluksiz qo‘llab-quvvatlash” kompleks dasturi joriy etildi. 2024-yilda esa dasturni moliyalashtirish mexanizmlari va mikrokreditlash imkoniyatlarini kengaytirish bo‘yicha qo‘shimcha choralar belgilandi (O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti, 2023, 2024). Bu choralar tadbirkorlik subyektlarining kapitalga kirishi va biznesni kengaytirish imkoniyatini yaxshilashga xizmat qiladi.

Hududlar kesimida kichik biznes faoliyatini tahlil qilish ayniqsa muhim. Chunki mamlakat miqyosidagi umumlashtirilgan ko‘rsatkichlar ayrim viloyat, shahar va tumanlardagi tadbirkorlik muhitining o‘ziga xos xususiyatlarini to‘liq aks ettirmasligi mumkin. Namangan viloyati aholisi zich joylashgan, mehnat resurslari salohiyati yuqori hamda sanoat, savdo, xizmat ko‘rsatish, qishloq xo‘jaligi va hunarmandchilik yo‘nalishlarida tadbirkorlik rivojlanayotgan hududlardan hisoblanadi. Shu sababli

viloyatda kichik biznes subyektlarining nafaqat son jihatdan ko‘payishi, balki mavjud resurslar hisobiga qanday iqtisodiy natija yaratayotgani ham alohida tadqiqotni talab qiladi.

Statistik tahlilda “rivojlanish” va “samaradorlik” tushunchalarini bir-biridan farqlash zarur. Masalan, korxonalar sonining ko‘payishi kichik biznes sektori kengayayotganini bildiradi, ammo bu holat avtomatik ravishda uning samaradorligi oshganini anglatmaydi. Korxonalar ko‘paygan bo‘lsa-yu, ularning mehnat unumdorligi yoki rentabelligi kamaygan bo‘lsa, miqdoriy o‘sish sifat jihatidan yetarli natija bermayotgan bo‘lishi mumkin. Xuddi shuningdek, faol korxonalar sonining kamayishi ham har doim salbiy holat emas. Agar bozorda samarasiz subyektlar chiqib ketib, qolgan korxonalarning ishlab chiqarishi, daromadi va unumdorligi oshayotgan bo‘lsa, strukturaviy sog‘lomlashuv sodir bo‘lishi mumkin.

Shundan kelib chiqib, kichik biznes samaradorligini statistik baholashda ko‘rsatkichlar tizimini shakllantirish muhim metodik masala hisoblanadi. Xalqaro statistik amaliyotda korxonalar faoliyatini baholashda ularning soni bilan bir qatorda bandlik, yaratilgan qo‘shilgan qiymat, mehnat unumdorligi, iqtisodiy faoliyat turlari, rentabellik va boshqa natijaviy ko‘rsatkichlar qo‘llanadi. Eurostatning tarkibiy biznes statistikasi korxonalar tarkibi, iqtisodiy faoliyati, unumdorligi va operatsion rentabelligini birgalikda o‘rganishga yo‘naltirilgan (Eurostat, 2024). Jahon bankining Enterprise Surveys metodologiyasida esa moliyalashtirishga kirish, infratuzilma, raqobat, innovatsiya, norasmiy sektor bilan raqobat hamda biznes muhitiga oid omillar firma darajasidagi natijalar bilan bog‘lanadi (World Bank, 2023).

Mazkur tadqiqotning maqsadi 2020–2024-yillarda Namangan viloyatida kichik biznes subyektlari faoliyatining rivojlanish tendensiyalarini statistik tahlil qilish hamda ularning iqtisodiy samaradorligini kompleks baholashga mo‘ljallangan nazariy-metodik ko‘rsatkichlar tizimini ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot doirasida kichik biznes rivojlanishining dinamikasi baholanadi, faol korxonalar sonidagi o‘zgarishlarning xususiyatlari aniqlanadi, kichik tadbirkorlikning yalpi hududiy mahsulotdagi o‘rni ko‘rib chiqiladi, tarmoq tarkibi o‘rganiladi hamda samaradorlikni aniqlash uchun qo‘llanishi mumkin bo‘lgan moliyaviy, iqtisodiy va statistik koeffitsiyentlar tizimlashtiriladi.

2. TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotning axborot bazasini O‘zbekiston Respublikasi rasmiy statistika tizimi, Namangan viloyati statistika boshqarmasining 2020–2024-yillarga oid statistik materiallari, kichik tadbirkorlik bo‘yicha press-relizlar hamda tadbirkorlikni rivojlantirish bilan bog‘liq normativ-huquqiy hujjatlar tashkil etadi. Namangan viloyati statistika boshqarmasi tomonidan e’lon qilingan davriy ma’lumotlar kichik biznes subyektlari soni, iqtisodiy faoliyat turlari, hududiy taqsimlanish va boshqa ko‘rsatkichlarni kuzatish imkonini beradi (Namangan viloyati statistika boshqarmasi, 2021–2025).

Tadqiqot nazariy-metodik xususiyatga ega bo‘lgani sababli statistik tahlilda bir nechta o‘zaro bog‘langan usullardan foydalanildi. Birinchidan, dinamik qatorlar tahlili yordamida 2020–2024-yillarda kichik korxona va mikrofirmalar sonidagi o‘zgarishlar ko‘rib chiqildi. Dinamik qatorlarda mutlaq o‘zgarish, o‘sish sur’ati va qo‘shimcha o‘sish sur’ati ko‘rsatkichlari asosiy o‘lchov sifatida qabul qilindi. Mutlaq o‘zgarish joriy davr ko‘rsatkichidan oldingi davr ko‘rsatkichi ayirilishi orqali aniqlanadi: $\Delta Y = Yt - Yt{-}1$. O‘sish sur’ati $T = (Yt / Yt{-}1) \times 100$, qo‘shimcha o‘sish sur’ati esa $Tqo‘sh = [(Yt - Yt{-}1) / Yt{-}1] \times 100$ ko‘rinishida hisoblanadi.

Ikkinchidan, tarkibiy tahlil usuli qo‘llanib, iqtisodiy faoliyat turlari bo‘yicha kichik korxonalarning umumiy korxonalar tarkibidagi salmog‘i baholandi. Tarkibiy ulush $di = (xi / \Sigma xi) \times 100$ orqali

aniqlanadi. Ushbu ko‘rsatkich savdo, sanoat, qurilish, qishloq xo‘jaligi, xizmatlar va boshqa tarmoqlarning kichik biznesdagi nisbiy o‘rnini ko‘rsatadi. Tarmoq tarkibidagi o‘zgarishlarning uzoq muddatli yo‘nalishini kuzatish hududiy biznes modelining qaysi faoliyatlarga ko‘proq tayanayotganini aniqlashga yordam beradi.

Uchinchidan, kichik biznes samaradorligini baholash uchun natijaviy va resurs ko‘rsatkichlarini o‘zaro bog‘lovchi koeffitsiyentlardan foydalanish taklif qilindi. Statistik baholashda faqat ishlab chiqarilgan mahsulot yoki xizmat hajmini ko‘rsatish yetarli emas. Natijani ushbu natijani yaratishda sarflangan mehnat, kapital, aktivlar va investitsiyalar bilan taqqoslash lozim. Kichik biznes subyektlari uchun eng muhim samaradorlik ko‘rsatkichlaridan biri mehnat unumdorligi bo‘lib, MU = Q / L shaklida ifodalanadi. Bu yerda Q – yaratilgan mahsulot, xizmat yoki qo‘shilgan qiymat hajmi, L – band bo‘lgan xodimlar soni. Mazkur ko‘rsatkichning o‘sishi bir ishchi hisobiga yaratilayotgan iqtisodiy natijaning ko‘payganini anglatadi.

Moliyaviy samaradorlikni baholashda sotuv rentabelligi Rs = (sof foyda / sotishdan tushum) × 100; aktivlar rentabelligi RA = (sof foyda / o‘rtacha aktivlar) × 100; aktivlar aylanuvchanligi AA = sotishdan tushum / o‘rtacha aktivlar formulalari asosida aniqlanishi mumkin. Investitsiya samaradorligini baholash uchun ROI = [(investitsiyadan olingan foyda – investitsiya xarajati) / investitsiya xarajati] × 100 koeffitsiyenti qo‘llanadi. Bu ko‘rsatkichlar korxonaning faqat hajm jihatdan emas, balki moliyaviy qaytim nuqtayi nazaridan ham natijadorligini baholash imkonini beradi.

Hududiy statistika uchun tadbirkorlik zichligi alohida ahamiyatga ega. U TZ = (faol kichik biznes subyektlari soni / aholi soni) × 1000 orqali aniqlanadi va hududdagi har 1000 kishiga nechta faol tadbirkorlik subyekti to‘g‘ri kelishini ko‘rsatadi. Namangan viloyati statistika boshqarmasining oldingi davr ma’lumotlarida ushbu indikator kichik tadbirkorlikning hududiy faolligini ifodalovchi ko‘rsatkichlardan biri sifatida qo‘llangan. 2020-yil yakunida ko‘rsatkich 11,8 birlik, 2021-yilda esa 12,3 birlik atrofida qayd etilgan (Namangan viloyati statistika boshqarmasi, 2021, 2022).

Tadqiqotda kompleks baholash uchun integral samaradorlik indeksidan foydalanish ham taklif qilinadi. Turli o‘lchov birliklariga ega indikatorlar avval Zi = (Xi – Xmin) / (Xmax – Xmin) formulasi orqali normallashtiriladi, so‘ng I = ΣwiZi integral ko‘rsatkich hisoblanadi. Bu yerda Zi – normallashtirilgan ko‘rsatkich, wi – uning vazni va Σwi = 1. Integral modelda iqtisodiy natijadorlik, moliyaviy barqarorlik, mehnat samaradorligi, investitsion faollik va bozor faolligiga tegishli indikatorlarni yagona tizimda birlashtirish mumkin.

Statistik ma’lumotlardan foydalanishda bir muhim metodik masalani hisobga olish talab etiladi: rasmiy ma’lumotlar keyingi davrlarda qayta ko‘rib chiqilishi mumkin. Xususan, ayrim yillarda kichik tadbirkorlikning YAHMdagi ulushi dastlabki press-relizlarda bir qiymatda, keyingi aniqlashtirilgan YAHM hisob-kitoblarida esa biroz boshqacha qiymatda berilishi mumkin. Shu sababli dinamik tahlilda imkon qadar so‘nggi aniqlashtirilgan ma’lumotlardan foydalanish yoki dastlabki va aniqlashtirilgan ma’lumotlarni alohida qayd qilish maqsadga muvofiq. Bu yondashuv vaqt qatoridagi sun’iy tafovutlarning oldini oladi va statistik xulosalarning ishonchliligini oshiradi.

3. NATIJALAR

Namangan viloyatida kichik biznes rivojlanishining 2020–2024-yillardagi tendensiyasini baholashda faoliyat yuritayotgan kichik korxona va mikrofirmalar soni muhim ko‘rsatkich hisoblanadi. Bir xil taqqoslash sanasi – 1-iyul holatida – 2020-yilda viloyatda taxminan 24,0 mingta faol kichik

korxona va mikrofirma mavjud bo‘lgan. 2021-yilda ularning soni 29,1 mingga, 2022-yilda 30,4 mingga yetgan. Keyingi yillarda esa pasayish kuzatilib, 2023-yilda 23,1 ming, 2024-yilda 21,9 ming birlikni tashkil etgan (Namangan viloyati statistika boshqarmasi, 2024).

1-jadval. Namangan viloyatida kichik biznes rivojlanishini tavsiflovchi ayrim statistik ko‘rsatkichlar

Ko‘rsatkich	2020	2021	2022	2023	2024
Faol kichik korxona va mikrofirmalar, 1-iyul holatiga, mingta	24,0	29,1	30,4	23,1	21,9
Kichik tadbirkorlikning YAHMdagi ulushi, %	74,6	73,5	72,4*	74,3**	73,4
Har 1000 aholiga faol kichik tadbirkorlik subyektlari, birlik	11,8***	12,3***	10,8****	—	9,1*****

** 2022-yil bo‘yicha tegishli davr statistik ma’lumotlari asosida.*

*** 2024-yil YAHM hisobotida 2023-yil uchun aniqlashtirilgan ko‘rsatkich.*

**** yil yakunidagi ko‘rsatkich.*

***** 2023-yil 1-yanvar holatiga.*

****** 2024-yil 1-iyul holatiga.*

Manba: Namangan viloyati statistika boshqarmasi ma’lumotlari asosida muallif tomonidan shakllantirilgan.

Jadvaldan ko‘rinadiki, 2020–2022-yillar oralig‘ida kichik korxona va mikrofirmalar sonida faol o‘sish kuzatilgan. 1-iyul holatidagi 24,0 ming korxona 2022-yilda 30,4 mingga yetgan, ya’ni ikki yil davomida qariyb 26,7 foizga ko‘paygan. Biroq 2022-yildagi maksimal darajadan 2024-yilga kelib faol korxonalar soni qariyb 28 foizga qisqargan. 2024-yilning o‘zida 1-iyul holatidagi 21,9 mingta faol korxona va mikrofirma 2023-yilning mos davriga nisbatan 1,2 mingta yoki 5,1 foizga kam bo‘lgan (Namangan viloyati statistika boshqarmasi, 2024).

Mazkur dinamika kichik biznesni statistik baholashda faqat korxonalar soniga tayanishning yetarli emasligini ko‘rsatadi. Korxonalar sonining pasayishini darhol tadbirkorlik samaradorligining pasayishi sifatida talqin qilish metodik jihatdan noto‘g‘ri bo‘ladi. Bunday holat korxonalar reyestrining takomillashtirilishi, faol bo‘lmagan subyektlarning chiqarilishi, bizneslarning yiriklashishi, tashkiliy-huquqiy shakllarning o‘zgarishi yoki bozor konsolidatsiyasi bilan ham bog‘liq bo‘lishi mumkin. Shu sababli son ko‘rsatkichini ishlab chiqarish, xizmatlar, YAHM, bandlik va moliyaviy natijalar bilan birgalikda baholash talab etiladi.

2022-yil yakuni bo‘yicha ham qiziqarli jarayon kuzatilgan. 2023-yil 1-yanvar holatida faoliyat yuritayotgan kichik korxona va mikrofirmalar soni 32,3 mingtani tashkil etib, bir yil avvalgi holatga

nisbatan 3,4 mingta yoki 11,6 foizga oshgan. Shu bilan birga, 2022-yilda yangi tashkil qilingan kichik korxona va mikrofirmalar soni 5,5 mingta bo‘lib, oldingi yilga nisbatan 14,3 foizga kamaygan (Namangan viloyati statistika boshqarmasi, 2023). Bu holat yangi bizneslar oqimi sekinlashayotgan bo‘lsa ham, avval tashkil qilingan subyektlarning bir qismi faoliyatini davom ettirganini ko‘rsatadi.

Tarmoq tarkibi ham samaradorlik tahlilida katta ahamiyat kasb etadi. 2024-yil 1-iyul holatiga Namangan viloyatidagi faol kichik korxona va mikrofirmalarning 39,6 foizi savdo, 20,4 foizi sanoat, 7,7 foizi qishloq, o‘rmon va baliqchilik xo‘jaligi, 6,5 foizi qurilish hamda 5,9 foizi yashash va ovqatlanish xizmatlari hissasiga to‘g‘ri kelgan. Son jihatidan savdoda 8 664 ta, sanoatda 4 451 ta, qishloq, o‘rmon va baliqchilik xo‘jaligida 1 692 ta, qurilishda 1 421 ta korxona faoliyat ko‘rsatgan (Namangan viloyati statistika boshqarmasi, 2024).Mazkur tarkib kichik biznesning savdo faoliyatiga nisbatan yuqori darajada yo‘nalganini ko‘rsatadi. Savdo korxonalarining ko‘pligi tadbirkorlik faolligi uchun ijobiy bo‘lsa-da, uzoq muddatli iqtisodiy samaradorlik nuqtayi nazaridan yuqori qo‘shilgan qiymat yaratadigan sanoat, qayta ishlash, logistika, axborot texnologiyalari va professional xizmatlarning ulushini oshirish muhimdir. Tarmoq tarkibini diversifikatsiya qilish hududning iqtisodiy shoklarga chidamliligini ham kuchaytirishi mumkin.

Kichik biznesning hudud iqtisodiyotidagi real o‘rnini baholash uchun YAHMdagi ulush alohida ahamiyatga ega. 2020-yilda kichik tadbirkorlikning Namangan viloyati YAHMdagi ulushi 74,6 foiz, 2021-yilda 73,5 foizni tashkil qilgan. Keyingi davrda ham bu ulush yuqori darajada saqlanib qolgan. So‘nggi aniqlashtirilgan rasmiy hisob-kitoblarga ko‘ra, 2024-yilda kichik tadbirkorlik tomonidan yaratilgan iqtisodiy qiymat 49 791,7 mlrd so‘mni tashkil etib, viloyat YAHMining 73,4 foiziga teng bo‘lgan. 2023-yil uchun aniqlashtirilgan qiymat 42 476,9 mlrd so‘m va YAHMdagi ulush 74,3 foiz sifatida berilgan (Namangan viloyati statistika boshqarmasi, 2025).

Bu natija muhim metodik xulosaga olib keladi: 2023–2024-yillarda faol kichik korxonalar soni qisqargan bo‘lsa-da, kichik tadbirkorlikning YAHMdagi salmog‘i 70 foizdan yuqori darajada saqlanib qolgan. Demak, kichik biznes sektorining hududiy iqtisodiyotdagi ahamiyati faqat korxonalar soni bilan belgilanmaydi. Sektorning natijadorligini aniqlash uchun bir korxonaga to‘g‘ri keladigan yaratilgan qiymat, bandlik va mehnat unumdorligini ham kuzatish kerak.

2024-yildagi faoliyat natijalari ham sektorning iqtisodiy salohiyatini ko‘rsatadi. Kichik korxona va mikrofirmalar tomonidan 2024-yilda bajarilgan qurilish ishlari 4 141,3 mlrd so‘mni tashkil qilib, 2023-yildagi 4 021,1 mlrd so‘mga nisbatan oshgan. Yangi qurilish, rekonstruksiya, kengaytirish va texnik qayta qurollantirish ishlari 2 687,2 mlrd so‘mni tashkil qilgan. Xizmatlar sohasida esa 2024-yilda kichik korxona va mikrofirmalar tomonidan ishlab chiqarilgan yoki ko‘rsatilgan xizmatlar hajmi 4 788,5 mlrd so‘mga yetgan; 2023-yilda bu ko‘rsatkich 3 579,2 mlrd so‘m bo‘lgan (Namangan viloyati statistika boshqarmasi, 2025).Keltirilgan ma’lumotlar kichik biznes samaradorligini baholashda “korxonalar soni kamaydi – demak samaradorlik kamaydi” kabi bir yoqlama xulosa chiqarish mumkin emasligini yana bir bor ko‘rsatadi. Statistik baholashda miqdoriy ko‘rsatkichlar ishlab chiqarilgan qiymat, mehnat unumdorligi va moliyaviy natijalar bilan bog‘lanishi lozim. Ayniqsa, inflyatsiya sharoitida nominal ishlab chiqarish hajmi va real iqtisodiy o‘sish o‘rtasidagi farqni hisobga olish muhimdir.

Shu asosda tadqiqotda kichik biznes subyektlari samaradorligini beshta asosiy blok orqali baholash taklif etiladi. Birinchi blok – iqtisodiy natijadorlik: ishlab chiqarish hajmi, yalpi qo‘shilgan qiymat, tushum, YAHMdagi ulush va real o‘sish sur’atlari. Ikkinchi blok – resurslardan foydalanish samaradorligi: mehnat unumdorligi, fond qaytimi, aktivlar aylanuvchanligi va bir birlik resursga to‘g‘ri

keluvchi ishlab chiqarish hajmi. Uchinchi blok – moliyaviy samaradorlik: sotuv rentabelligi, aktivlar rentabelligi, o‘z kapitali rentabelligi, likvidlik, qarzdorlik va moliyaviy mustaqillik koeffitsiyentlari. To‘rtinchi blok – bozor va investitsion faollik: eksport ulushi, investitsiya hajmi, kreditlardan foydalanish, yangi texnologiyalarni joriy qilish, elektron savdo va yangi bozorga chiqish. Beshinchi blok – hududiy va demografik samaradorlik: har 1000 aholiga korxonalar soni, yangi tashkil etilgan korxonalar koeffitsiyenti, korxonalarning yashovchanlik darajasi hamda tumanlar kesimidagi tafovutlar.Ushbu besh guruhning yagona statistik tizimda qo‘llanishi kichik biznesning “qancha ishlab chiqarmoqda?” degan savol bilan bir qatorda “mavjud resurslardan qanchalik samarali foydalanmoqda?” degan savolga ham javob berish imkonini beradi. Shu jihatdan integral indeks alohida korxonalar, tarmoqlar va tumanlarni taqqoslashda amaliy vosita bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

4. MUHOKAMA

Olingan natijalar Namangan viloyatida kichik tadbirkorlik hudud iqtisodiyotining asosiy tarkibiy qismlaridan biri bo‘lib qolayotganini ko‘rsatadi. Kichik tadbirkorlikning YAHMdagi ulushi 2020–2024-yillar davomida 70 foizdan yuqori bo‘lishi sektorning viloyat iqtisodiyotidagi strategik ahamiyatini ko‘rsatadi. Ayniqsa, 2024-yilda kichik tadbirkorlik tomonidan qariyb 49,8 trln so‘mlik qiymat yaratilgani uning hudud iqtisodiy faoliyatidagi salmoqli o‘rnidan dalolat beradi (Namangan viloyati statistika boshqarmasi, 2025).

Shu bilan birga, 2022-yildan keyin faol kichik korxona va mikrofirmalar sonidagi kamayish e’tiborni talab qiladi. Bu jarayonni to‘liq baholash uchun kelajak tadqiqotlarida “yangi tashkil etilgan korxonalar – faoliyatini tugatgan korxonalar – faoliyatini davom ettirayotgan korxonalar” oqimini kuzatuvchi biznes demografiyasi statistikasi kengroq qo‘llanishi kerak. Faqat umumiy faol korxonalar sonini taqqoslash bizneslarning bozorda qancha vaqt yashab qolayotganini ko‘rsatmaydi. Masalan, bir yil ichida ko‘plab korxona tashkil qilinib, ularning katta qismi qisqa muddatda faoliyatini to‘xtatsa, bu yuqori tadbirkorlik faolligini ko‘rsatishi mumkin, lekin yuqori samaradorlik yoki barqarorlikni anglatmaydi. Shu sababli 1 yillik, 3 yillik va 5 yillik yashovchanlik koeffitsiyentlarini statistik monitoring tizimiga kiritish maqsadga muvofiq.

Ikkinchi muammo tarmoq strukturasiga bog‘liq. 2024-yil o‘rtalarida faol kichik korxonalarning qariyb 40 foizi savdo sohasiga to‘g‘ri kelgan (Namangan viloyati statistika boshqarmasi, 2024). Savdo tadbirkorlikni boshlash uchun nisbatan kam kapital talab qilishi hamda mablag‘lar aylanishining tezligi bilan jozibador bo‘lishi mumkin. Biroq hududning uzoq muddatli iqtisodiy rivojlanishi nuqtayi nazaridan sanoat, qayta ishlash, IT, logistika va yuqori qo‘shilgan qiymatli xizmatlarning kengayishi muhim. Shuning uchun kichik biznesni statistik baholashda korxona sonining tarmoqlar bo‘yicha oddiy taqsimoti bilan cheklanmasdan, har bir tarmoqda bitta korxonaga to‘g‘ri keluvchi qo‘shilgan qiymat, bandlik, ish haqi, eksport va investitsiya hajmlarini hisoblash maqsadga muvofiq.

Uchinchidan, real va nominal samaradorlikni farqlash kerak. Amaldagi narxlarda ishlab chiqarish yoki xizmat hajmining o‘sishi inflyatsiya hisobiga ham yuz berishi mumkin. Masalan, 2024-yilda xizmatlar hajmining 3 579,2 mlrd so‘mdan 4 788,5 mlrd so‘mga oshishi sezilarli nominal o‘sish hisoblanadi. Biroq haqiqiy samaradorlikni aniqlash uchun tegishli narx indeksi yoki deflyator yordamida real hajm o‘sishi ajratib olinishi lozim. Aks holda narxlarning oshishi ishlab chiqarish samaradorligining oshishi sifatida noto‘g‘ri talqin qilinishi mumkin.

To‘rtinchidan, kichik biznes samaradorligini baholashda moliyaviy natijalar statistikasining rolini kuchaytirish zarur. Hudud darajasida ochiq statistik ma’lumotlarda korxona soni, ishlab chiqarish, savdo yoki qurilish hajmlariga oid ko‘rsatkichlar nisbatan keng taqdim qilinadi. Lekin kichik biznesning rentabelligi, aktivlar aylanuvchanligi, likvidligi va moliyaviy leverage ko‘rsatkichlarini hudud va tarmoq kesimida tahlil qilish uchun yanada batafsil mikroma’lumotlar zarur. Nazariy jihatdan ikkita hududdagi kichik biznes ishlab chiqarish hajmi teng bo‘lishi mumkin. Ammo birinchi hududda ushbu natijaga kamroq aktiv, kamroq kredit va kamroq ishchi bilan erishilsa, aynan shu hududda resurslardan foydalanish samaradorligi yuqori bo‘ladi. Demak, statistik tahlil “natija hajmi”dan “natija/resurs” nisbatiga o‘tishi kerak.

Beshinchidan, tadbirkorlikning moliyalashtirish imkoniyatlarini samaradorlik ko‘rsatkichlari bilan bog‘lash zarur. O‘zbekistonda 2023–2024-yillarda kichik biznesni moliyaviy va konsultativ qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarining kuchaytirilishi kreditlardan foydalanish imkonini kengaytirishga qaratilgan (O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti, 2023, 2024). Biroq kredit ajratilganining o‘zi samaradorlik belgisi emas. Ajratilgan kredit natijasida ishlab chiqarish, qo‘shilgan qiymat, bandlik, eksport yoki foyda qanday o‘zgargani asosiy mezon bo‘lishi kerak. Shu sababli “kredit samaradorligi = kredit olgandan keyingi qo‘shimcha iqtisodiy natija / jalb etilgan kredit miqdori” kabi ko‘rsatkichdan foydalanish mumkin. Investitsiya dasturlarida ham moliyaviy yordam miqdorini emas, uning iqtisodiy qaytimini statistik monitoring qilish maqsadga muvofiq.

Oltinchidan, raqamlashtirish bilan bog‘liq ko‘rsatkichlarni kelajakdagi statistik baholash tizimiga kiritish zarur. OECD kichik biznesning raqamli transformatsiyaga moslashishini uning raqobatbardoshligini belgilovchi muhim omillardan biri sifatida qayd etadi (OECD, 2023). Namangan viloyatida kichik bizneslarning elektron savdo, elektron to‘lovlar, onlayn buxgalteriya, CRM tizimlari va raqamli marketingdan foydalanish darajasini statistik kuzatish hududdagi biznes samaradorligi to‘g‘risida yangi ma’lumotlar beradi. Ayniqsa xizmatlar va savdo sohasida raqamli vositalardan foydalanish bozor geografiyasini kengaytirishi va tranzaksiya xarajatlarini kamaytirishi mumkin.

Taklif etilayotgan integral metodika amaliy jihatdan korxonalarni shartli ravishda past, o‘rta va yuqori samaradorlik guruhlariga ajratish imkonini beradi. Masalan, integral indeks 0 dan 1 gacha standartlashtirilganda 0–0,33 past, 0,34–0,66 o‘rta va 0,67–1,00 yuqori samaradorlik sifatida tasniflanishi mumkin. Ushbu chegaralar qat’iy me’yor sifatida emas, balki tadqiqot maqsadi va empirik taqsimotdan kelib chiqib aniqlashtiriladigan orientir sifatida qaralishi kerak. Integral baholashning afzalligi shundaki, bitta ko‘rsatkich bo‘yicha yuqori natija qolgan sohalardagi muammolarni yashirib qo‘ymaydi. Masalan, korxonaning sotuv hajmi tez oshayotgan bo‘lishi mumkin, lekin qarzdorlik darajasi yoki xarajatlari ham tez o‘sayotgan bo‘lsa, umumiy moliyaviy samaradorlik pastroq chiqadi.

Tumanlar kesimida integral indeks tuzish Namangan viloyatida tadbirkorlik rivojlanishining hududiy tafovutlarini aniqlashga yordam beradi. Natijada davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash choralarini umumiy emas, balki har bir hududning zaif tomonlariga mos ravishda shakllantirish mumkin bo‘ladi. Bir tumanda kredit resurslari yetishmasligi asosiy muammo bo‘lsa, boshqa hududda bozor, logistika yoki malakali kadrlar muammosi ustuvor bo‘lishi mumkin. Hududiy indeks shunday tafovutlarni aniqroq ko‘rsatadi va resurslarni manzilli taqsimlashga asos yaratadi.Mazkur yondashuv xalqaro korxona statistikasi tamoyillariga mos keladi. Jahon bankining korxonalar bo‘yicha kuzatuvlari biznes muhiti va korxona natijalarini firma darajasida birlashtirib tahlil qilishga imkon beradi; Eurostat strukturaviy biznes statistikasi esa korxonalarning tarkibi va faoliyat natijalarini vaqt davomida

kuzatishga qaratilgan (Eurostat, 2024; World Bank, 2023). Namangan viloyati uchun taklif qilinayotgan tizim ham aynan hajm, resurs, moliya va muhit indikatorlarini birlashtirib, kichik biznesning sifat jihatidan rivojlanishini o‘lchashni nazarda tutadi.

Tadqiqotning ayrim cheklovlari ham mavjud. Birinchidan, ochiq hududiy statistik ma’lumotlarda firma darajasidagi foyda, aktiv, qarzdorlik va bandlik ko‘rsatkichlari to‘liq mavjud emas. Ikkinchidan, turli yillardagi press-relizlarda ayrim ko‘rsatkichlarning hisoblash metodologiyasi yoki taqqoslash sanasi farq qilishi mumkin. Uchinchidan, 2020-yil pandemiya sharoitidagi noodatiy iqtisodiy muhit bilan tavsiflanadi, bu esa dinamik qatorlarni talqin qilishda ehtiyotkorlikni talab etadi. Kelajak tadqiqotlarida korxona mikroma’lumotlari, so‘rovnoma natijalari va panel ma’lumotlarini qo‘llash samaradorlikning sababiy omillarini chuqurroq tahlil qilish imkonini beradi.

5. XULOSA

2020–2024-yillarda Namangan viloyatida kichik biznes subyektlari faoliyatini statistik tahlil qilish bir nechta muhim xulosalarni shakllantirish imkonini berdi. Birinchidan, kichik biznes Namangan viloyati iqtisodiyotida yetakchi o‘rinlardan birini saqlab qolmoqda. Kichik tadbirkorlikning YAHMdagi ulushi tadqiqot davrida 70 foizdan yuqori bo‘lib, 2024-yilda 73,4 foizni tashkil qilgan. Mazkur yilda kichik tadbirkorlik tomonidan yaratilgan qiymat 49 791,7 mlrd so‘mga yetgan (Namangan viloyati statistika boshqarmasi, 2025).

Ikkinchidan, korxonalar sonining dinamikasi bir xil yo‘nalishda rivojlanmagan. 2020–2022-yillarda 1-iyul holatiga faol kichik korxona va mikrofirmalar soni 24,0 mingdan 30,4 mingtagacha oshgan bo‘lsa, 2023-yilda 23,1 ming va 2024-yilda 21,9 minggacha kamaygan. Bu natija kichik biznes samaradorligini faqat subyektlar soni orqali baholab bo‘lmasligini tasdiqlaydi. Miqdoriy ko‘rsatkichlar mehnat unumdorligi, rentabellik, qo‘shilgan qiymat va investitsiya qaytimi bilan birga ko‘rib chiqilishi kerak.

Uchinchidan, kichik biznes tarkibida savdo korxonalarining salmog‘i yuqori. 2024-yil o‘rtalarida ular jami faol kichik korxona va mikrofirmalarning 39,6 foizini, sanoat esa 20,4 foizini tashkil qilgan. Hududning uzoq muddatli raqobatbardoshligini oshirish uchun yuqori qo‘shilgan qiymat yaratadigan sanoat, qayta ishlash, raqamli xizmatlar, logistika va professional xizmatlar yo‘nalishidagi kichik bizneslarning samaradorligini oshirish maqsadga muvofiq.

To‘rtinchidan, tadqiqot natijalari kichik biznes faoliyatini statistik baholashni besh yo‘nalishda tashkil etish zarurligini ko‘rsatdi: iqtisodiy natijadorlik, resurslardan foydalanish samaradorligi, moliyaviy barqarorlik, bozor-investitsion faollik va hududiy-demografik rivojlanish. Ushbu ko‘rsatkichlarni yagona integral indeksga birlashtirish hududlar va tarmoqlar kesimida kompleks reyting yaratish imkonini beradi. Bunday reyting hududiy siyosatda muammoli bo‘g‘inlarni aniqlash va qo‘llab-quvvatlash choralarini manzilli shakllantirish uchun amaliy ahamiyatga ega.

Beshinchidan, kelgusidagi statistik monitoring tizimiga mehnat unumdorligi, sotuv va aktivlar rentabelligi, bizneslarning yashovchanligi, kredit va investitsiya qaytimi, eksport intensivligi, raqamlashtirish darajasi kabi indikatorlarni kengroq kiritish tavsiya qilinadi. Natijada davlat tomonidan kichik biznesni qo‘llab-quvvatlash samaradorligini ham aniqroq o‘lchash imkoniyati paydo bo‘ladi. Bunda ochiq ma’lumotlar sifati, metodologik uzviylik va tumanlar kesimidagi taqqoslanish ta’minlanishi muhim.Umuman olganda, Namangan viloyatida kichik biznesni rivojlantirish siyosatining asosiy mezoni yangi korxonalar sonini imkon qadar ko‘paytirish bilangina cheklanmasligi kerak. Asosiy e’tibor barqaror ishlaydigan, yuqori unumdorlikka ega, moliyaviy jihatdan sog‘lom, yangi ish o‘rinlari

yaratadigan, investitsiya va innovatsiyalarni o‘zlashtira oladigan biznes subyektlari ulushini oshirishga qaratilishi lozim. Aynan shunday yondashuv kichik biznesning miqdoriy rivojlanishidan sifat va samaradorlikka asoslangan rivojlanish modeliga o‘tishni ta’minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Eurostat. (2024). Structural business statistics: Information on data. European Commission. https://ec.europa.eu/eurostat/web/structural-business-statistics/information-data
2. Eurostat. (2024). Structural business statistics: Overview. European Commission. https://ec.europa.eu/eurostat/web/structural-business-statistics
3. Namangan viloyati statistika boshqarmasi. (2021). Namangan viloyatida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik: 2020-yil yanvar–dekabr. https://www.namstat.uz/
4. Namangan viloyati statistika boshqarmasi. (2022). Namangan viloyatida kichik tadbirkorlik: 2021-yil yanvar–dekabr. https://www.namstat.uz/
5. Namangan viloyati statistika boshqarmasi. (2023). Namangan viloyatida kichik tadbirkorlik: 2022-yil yanvar–dekabr. https://www.namstat.uz/
6. Namangan viloyati statistika boshqarmasi. (2024). Namangan viloyatida kichik tadbirkorlik: 2024-yil yanvar–iyun. https://www.namstat.uz/
7. Namangan viloyati statistika boshqarmasi. (2025). Namangan viloyatida kichik korxona va mikrofirmalar faoliyati: 2024-yil yakunlari. https://www.namstat.uz/
8. Namangan viloyati statistika boshqarmasi. (2025). Namangan viloyatining yalpi hududiy mahsuloti: 2024-yil yakunlari. https://www.namstat.uz/
9. OECD. (2021). OECD SME and Entrepreneurship Outlook 2021. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/97a5bbfe-en
10. OECD. (2023). OECD SME and Entrepreneurship Outlook 2023. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/342b8564-en
11. OECD. (2024). Financing SMEs and Entrepreneurs 2024: An OECD Scoreboard. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/fa521246-en
12. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2023). Kichik biznesni rivojlantirishni moliyaviy va institutsional qo‘llab-quvvatlash chora-tadbirlari to‘g‘risida (PQ-306-son qaror). Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. https://lex.uz/docs/-6609110
13. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2024). “Kichik biznesni uzluksiz qo‘llab-quvvatlash” kompleks dasturini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida (PQ-312-son qaror). Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. https://lex.uz/uz/docs/-7093832
14. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. (2024). “Kichik biznesni uzluksiz qo‘llab-quvvatlash” kompleks dasturi tashabbuskorlarini tanlash, ularning loyihalarini qo‘llab-quvvatlash va moliyalashtirish to‘g‘risidagi nizom. Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. https://lex.uz/docs/-6767101
15. World Bank. (2023). Enterprise Surveys manual and guide. World Bank Group. https://www.worldbank.org/enterprise-surveys
16. World Bank. (2024). Enterprise Surveys: Firm-level data and indicators. World Bank Group. https://www.enterprisesurveys.org/